

Sociální a ekonomické strategie života městských domácností v Kyrgyzstánu

SVETLANA LOKTIONOVA, DRAHOSLAVA KŠANDOVÁ,
TEREZA HEJZLAROVÁ*

Social and Economic Life Strategies of Urban Households in Kyrgyzstan

Abstract: The dissolution of the USSR and the transition from a planned to a market economy gave rise to significant changes across all areas of people's daily lives in Kyrgyzstan. These processes have influenced its social institutions through an effect on household survival strategies. The purpose of this article is to identify differences and similarities in the means of survival chosen by Kyrgyz and Russian households. Employment, income, and expenses are important components of budget planning that affect the saving behaviour of household members. A qualitative method – a semi-structured interview – along with statistical data, was used to identify differences and similarities in the behaviour of Kyrgyz and Russian households, especially regarding their attitude to loans and social networks. The findings highlight the attitudes of different generations of households in contrasting cultural settings to these components.

Key words: households; Kyrgyz; Russians; employment; income; expenses; Kyrgyzstan

DOI: 10.14712/23363525.2022.7

Cíl studie

Politická a společenská transformace v Kyrgyzstánu, jako středoasijské republice bývalého Sovětského svazu, byla obzvláště složitá. Nově vzniklý stát ve své historii nikdy plnou státností nedisponoval a ze všech středoasijských republik měl (společně s Tádžikistánem) z důvodu chybějících nerostných zdrojů a jednostranně zaměřené průmyslové výroby zejména příznivé výchozí podmínky pro transformaci na tržní společnost. Přestože demokratické a transformační procesy v Kyrgyzstánu byly zpočátku pozitivně hodnoceny mezinárodními organizacemi, demokratický rozvoj je stále doprovázen různými sociálními otřesy. Kyrgyzstán bývá označován jako země s přítomností trendů a prvků moderních a tradičních kultur.

Tradiční postoje v mnohém odrážejí kolektivní psychologii a zájmy příbuzenských klanových vztahů, projevujících se v zachování významu sociálního kapitálu v životě domácností. Budeme-li aplikovat na kyrgyzskou společnost Hofstedeho kulturní dimenze (aspekty kultury, které je možné měřit a porovnávat s jinými kulturami) [Hofstede – Hofstede 2005], pak je velmi patrný rozdíl mezi jednotlivými národnostmi žijícími v Kyrgyzstánu.

Gert Hofstede na základě svých výzkumů popsal kulturní charakteristiky různých národů, které lze použít i při popisu základních kulturních rysů Rusů (po Uzbekích druhé

* Svetlana Loktionova, Katedra psychologie, ČZU v Praze, Kamýcká 129, 165 00 Praha. E-mail: loktionova@pef.czu.cz; Drahoslava Kšandová Katedra jazyků, ČZU v Praze, Kamýcká 129, 165 00 Praha. E-mail: ksandova@pef.czu.cz; Tereza Hejzlarová, Katedra asijských studií, Univerzita Palackého, Třída Svobody 26, 779 00 Olomouc. E-mail: tereza.hejzlarova@upol.cz.

nejpočetnější národnostní menšiny v Kyrgyzstánu) a Kyrgyzů, pro které je typický z jedné strany individualismus a z druhé kolektivismus. Jako „individualistické“ jsou označovány společnosti, kde jsou kontakty mezi jednotlivci slabé: od každého se očekává, že se bude sám starat o sebe a svou vlastní rodinu. „Kolektivistické“ jsou společnosti, ve kterých jsou lidé od samého narození integrováni do silných, stmelených skupin, často do početných rodin (se strýci, tetami a prarodiči), které je neustále chrání výměnou za absolutní oddanost. Budeme-li z toho vycházet, můžeme konstatovat, že Rusům je vlastní individualismus a Kyrgyzům kolektivismus.

Cílem této práce je zjistit, jak se etnicky (a tím i kulturně) odlišné domácnosti snaží udržet svoji existenci a zároveň čelit různým ekonomickým a politickým vlivům. Záměrem výzkumu bylo zjistit, jaké změny proběhly v městských domácnostech kyrgyzské a ruské etnické skupiny. Tyto dvě skupiny byly vybrány proto, že Rusové a Kyrgyzové jsou základními skupinami obyvatelstva, s nimiž se pojí nejdůležitější historické aspekty života v Kyrgyzstánu. Minimálně od 19. století docházelo k výraznému ovlivňování obyvatelstva žijícího na území dnešního Kyrgyzstánu ruskou kulturou. K největšímu tlaku na provádění kulturních změn pak docházelo v období po bolševické revoluci, kdy se tradiční život Kyrgyzů (a dalších středoasijských národů) výrazně proměnil a převzal celou řadu prvků naordinovaných sovětskou vládou. Přesto mezi ruským a kyrgyzským etnikem stále zůstávala poměrně výrazná hranice oddělující obě skupiny nejen podle náboženské tradice, ale i podle vztahu k majetku, provádění oslav nebo chápání rodiny.

Tento článek se věnuje zaměstnanosti, příjmům a výdajům střední třídy městského obyvatelstva a zkoumá volbu životních strategií mezi etnicky odlišnými skupinami (Rusové a Kyrgyzové). S pomocí srovnávací analýzy pak popisuje vztah k úvěrům a sociálním vazbám.

Mezi otázky, na které chce tato studie dát odpověď, patří:

- Jaké strategie uplatňují domácnosti obou etnických skupin patřících mezi střední vrstvu obyvatelstva?
- Existují rozdíly v úvěrovém chování kyrgyzských a ruských domácností?
- Jaký je vztah etnicky odlišných domácností k úsporám?

Domácnosti se stávají objektem výzkumu mnoha vědců a výzkumných skupin. Analýze práce podle bydliště a neformální zaměstnanosti se věnovala ve svých pracích L. Morrisová [1997: 125–149]. Hospodaření domácností jako část historické transformace je zpracována v dílech Gershuny [1978] a Pahla [1980: 1–20]; otázky neformální zaměstnanosti v důsledku masového snížení státních pracovníků řešily práce Smitha [2000]; pracovním poměrem na dvou pracovištích, kde se vedle základního zaměstnání rozebírá i vedlejší, avšak pouze pro podporu širších sociálních vazeb, se zabývá publikace Kinga [King – Vullnetari 2004]; z kyrgyzských autorů je třeba vydvihnout K. Fynčinu [2012], I. Alievu [Alieva 2008]. Srovnávací analýzou městských a zemědělských domácností se pak zabývala práce „When Salary is not enough“ [Dittrich – Schrader 2015]. Studie „Entrepreneurial dimensions in transitional economies: A review of relevant literature and the case of Kyrgyzstan“ se věnuje literární rešerši o podnikání v přechodné ekonomice obecně a zejména v Kyrgyzstánu“ [Yalcin–Kapu 2008]. Výzkum Madeleine Reeves [2012] zkoumá rozhodnutí o migraci v kontextu domácí ekonomiky, motivy migrace z hlediska racionálních individuálních reakcí na ekonomickou nezbytnost. Flynn a Kosmarskaya [2011–2012] prostudovali postoje

místních obyvatel postsovětského Biškeku přijíždějícím venkova a jiných regionů Kyrgyzstánu. Studie poskytuje porozumění procesům změn ve městech v postsovětské Střední Asii, odhaluje důležité informace o konceptu „identity“ v postsovětském období a taktéž o konceptech „Sever“ a „Jih“ a souvisejících pojmech toho, co je „městské“ a „Kyrgyz“.

Rodina a manželství Kyrgyzů vychází z patriarchálního způsobu jejich života. Vedle malé patriarchální rodiny existovala tzv. velká rodina, kdy na jednom území žil celý rod počínaje stařešinou rodu a konče nejmladšími členy rodu. Tím se dají vysvětlit poměrně těsné příbuzenské vztahy, jež existují i dnes. Velkou roli ve změnách vztahů uvnitř kyrgyzské rodiny sehrál vliv ruského národa, jeho kultury a kontakty s ruskými rodinami žijícími v sousedství.

Metody

Při výzkumu byl použitý záměrný (nepravděpodobnostní) výběr respondentů – snahou bylo postihnout městské prostředí, které je typické pro střední třídu obou zkoumaných etnik – ve venkovském prostředí žije Rusů velmi málo, protože se dlouhodobě jedná podle údajů ze sčítání obyvatel o typicky městské obyvatelstvo [Kokaisl – Žorobekov – Subanov 2020].

V tomto příspěvku je pojem „domácnost“ definován v souladu s Národním statistickým úřadem Kyrgyzské republiky. Jedná se o skupinu osob (nebo jednu osobu) žijících společně v bytové jednotce, jež mají společnou domácnost a které zcela nebo zčásti spojily své individuální rozpočty týkající se výdajů na stravu, potřeby domácnosti nebo společného rozpočtu, spojenými jak příbuzenskými, tak i nepříbuzenskými vztahy. Zkoumané domácnosti měly od 2 do 7 členů – podle posledního sčítání lidu z roku 2009 je v Kyrgyzstánu průměrná velikost domácnosti 4,7 osob (ve městech 3,8 a na vesnicích 5,2) [Nacional'nyj statističeskij komitet Kyrgyzské republiky 2005–2018].

Domácnosti kyrgyzského i ruského etnika tvořili respondenti, kteří se tak sami identifikovali – na rozdíl od dalších středoasijských států se v Kyrgyzstánu v dokladech národnosti neuvádí. Pro výzkum byly vybírány jen etnicky homogenní domácnosti – každou z nich tedy bylo možné označit buď jako ruskou, nebo kyrgyzskou. Do studie byl vybrán Biškek, hlavní město Kyrgyzstánu. Studie se zaměřuje na městské domácnosti s průměrnou úrovní příjmu, podle statistik žije v Biškeku více zástupců střední třídy kyrgyzských a ruských etnických skupin. Výběr respondentů byl proveden pomocí řetězového vzorkování typu „nabalování“. Velikost vzorku byla stanovena tak, aby došlo k plné saturaci informací. Hlubkové rozhovory byly provedeny s představiteli 30 domácností: 15 kyrgyzskými a 15 ruskými respondenty. Respondenti byli podle věku rozděleni do tří skupin: První skupina – do 35 let; druhá skupina – 35–50 let; třetí skupina – 50 let a více.

Toto rozdělení respondentů v závislosti na věku umožňuje vidět celostní obraz společenských změn: respondenti do 35 let se narodili a vyrůstali v samostatném Kyrgyzstánu a nepoznali sovětskou éru, respondenti druhé věkové skupiny byli svědky rozpadu SSSR a plně pocítili sociální změny, ke kterým došlo v souvislosti s transformací. Respondenti staršího věku (50 let a více) si pamatují svou socializaci a první zkušenosti s pracovní činností v SSSR stejně jako jejich adaptaci na již změnéné životní podmínky. Sedmáct dotazovaných mělo vzdělání vysokoškolské, 9 střední speciální a 4 střední. Profesionálně patřili respondenti mezi soukromé podnikatele, příslušníky středního a vyššího

managementu v soukromých společnostech, státní zaměstnance, ženy v domácnosti a penzisty.

Jednalo se o polostrukturované rozhovory zaměřené na každodenní život, zaměstnanost a příjem členů domácnosti; zdroje a formy kapitálu, způsoby získávání zdrojů; vztahy s jinými domácnostmi; využívání tržních institucí a postoje k půjčkám a úsporám. Zkoumané období je od roku 1991 (získání nezávislosti Kyrgyzské republiky) do r. 2019. Rozhovory se členy domácností probíhaly od prosince 2017 do února 2018.

Situace v Kyrgyzstánu

Pro samostatný Kyrgyzstán (od 90. let 20. století) je typické snižování podílu tzv. evropských národů – kromě Rusů patří mezi národy, jejichž příslušníci přestali spojovat svoji budoucnost s Kyrgyzstánem zejména Němci (v Kyrgyzstánu zůstalo pouze 9 % Němců z počtu, který tvořili v roce 1989), Židé (11 %) a Bělorusové (15 %). Pokles počtu příslušníků těchto etnik je v přímé korelaci s hospodářskými problémy a transformačními ekonomickými otřesy – Kyrgyzstán (spolu s Tádžikistánem) patří podle hrubého domácího produktu na obyvatele mezi nejchudší středoasijské země. Zároveň se jedná o stát, kde většina obyvatel (66 %) žije na venkově. Podle sčítání obyvatelstva v roce 2019 žila naprostá většina Rusů ve městech (65 %), zatímco u Kyrgyzů tomu bylo naopak (30 % městského obyvatelstva) [Kokaisl 2018].

V roce 2019 žilo v Kyrgyzstánu 6 389 500 obyvatel, z toho 695 646 Kyrgyzů (73,5 % z celkového počtu obyvatel) a 348 935 Rusů (5,5 % z celkového počtu obyvatel). Na základě sčítání obyvatelstva v roce 2009 tvořila průměrná velikost městských domácností 4,7 osob u Kyrgyzů a 2,6 osob u Rusů [Perepis' naselenija 2009].

Výsledky analýzy

Zaměstnanost

V podmínkách plánované ekonomiky ovlivňoval činnost domácností významným způsobem stát. Formálně nebylo možné nemít práci (stát pronásledoval „povaleče“ i prostřednictvím trestně-právních postihů), ale výběr pracovní činnosti byl omezen (zákaz soukromého podnikání, téměř veškerý obchod mimo státní struktury byl nelegální). Kromě toho prostřednictvím společenských organizací a kolektivů (odborové organizace, stranické a komsomolské orgány atd.) stát přímo působil na osobní život domácností (např. konání soudružských soudů). Chování člena společnosti muselo být v souladu s chováním „sovětského člověka“ – jeho vlastnosti byly oficiálně popsány sovětskou ideologií: na prvním místě byla pracovitost, dále neomezená oddanost sovětské vlasti; zapojení v kolektivu; neustálý zájem o život sousedů (od sousedů v domě až po sousedy v celoplanetárním měřítku). Stát se o tohoto člověka zároveň po všech stránkách plně stará. Loajální sovětské obyvatelstvo mělo tedy zajištěnou základní sociální jistotu – stabilní práci a mzdu, která většinou postačovala (v různé míře) k zajištění základních potřeb.

V tomto článku je pojem „příjmy obyvatel (domácností)“ chápán jako součet všech peněžních příjmů z různých zdrojů: mzdy zaměstnanců, příjem z podnikatelské činnosti, důchody, dávky, stipendia a další sociální platby, příjem z majetku (ve formě úroků

z vkladů, výnosu z cenných papírů, dividendy) a další výnosy z činností, které mohou být i mimo oficiálně podchycenou ekonomiku.

V prvních letech po rozpadu SSSR (1991–1995) podle údajů Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, se stále udržoval sovětský přístup k zaměstnání. Příjmy domácností (platy, důchody, stipendia) byly většinou formálně zachované, ale současně docházelo k prudkému propadu reálné úrovně mezd, a navíc docházelo k mnohaměsíčnímu zpoždění jejich plateb. To vedlo ke zvýšené zranitelnosti domácností. Tento trend můžeme sledovat v Tabulce 1.

Tabulka 1. Struktura příjmů domácností na osobu v letech 1990–2019

Rok	Příjmy domácností celkem	Příjmy domácností na osobu, %				
		Mzda a příjmy z podnikatelské činnosti	Sociální platby	Příjmy z prodeje zemědělských produktů	Majetkový příjem	Ostatní peněžní příjmy
1990	100	71	9	8	-	12
1994	100	55	10	23	-	11
1998	100	51	12	18	-	19
2002	100	50	10	21	-	19
2006	100	62	8	20	3	8
2010	100	61	14	17	1	6
2014	100	62	16	18	-	4
2018	100	69	16	11	-	4
2019	100	70	16	10	1	4

Zdroj: Vlastní zpracování dat ze Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 1990–2019.

Dále se budeme podrobněji zabývat hlavními zdroji příjmů zkoumaných domácností a zkušenosti dotazovaných respondentů v tomto ohledu.

Příjmy z hlavní pracovní činnosti

U zkoumaných městských domácností je hlavním zdrojem příjmů jejich členů práce ve veřejných institucích, v soukromých organizacích, kde působí jako zaměstnanci, nebo příjem z podnikatelské činnosti. Podle údajů Národního statistického úřadu, průměrná mzda v Kyrgyzstánu v roce 2019 byla 17 223 somů (218 USD). Průměrný důchod byl 5 960 somů (75 USD). Průměrná výše sociálních dávek byla 3030 somů (38 USD).

Mezi zkoumanými mladými domácnostmi do 35 let je hlavním zdrojem příjmů příjem z jejich vlastního podnikání nebo práce na plný úvazek. V tomto ohledu jsou si ruské a kyrgyzské mladé domácnosti podobné. Pouze v jedné domácnosti kyrgyzského etnika pracuje živitel ve velké korporaci.

Zde o tom respondenti hovořili takto:

Neuměl jsem nic udělat, všemu jsem se sám naučil. A nyní pracuji jako ředitel. Mám svůj podnik na zpracování dřeva. (Muž, 1983, Rus).

Všechno jsem se naučil od svého otce. Když bylo potřeba, pomáhal jsem. Vyřizoval jsem objednávky. Pak to přerostlo do založení vlastního podniku, vyrábím nábytek. (Muž, 1984, Rus).

Stále častěji se o vlastní malý podnik začínají zajímat mladé ženy jak v ruských, tak i kyrgyzských rodinách do 35 let. Motivací je pro ně nejen pomoc manželovi, ale také uspokojení svých vlastních ambicí. Nechtějí se stát jenom „ženou v domácnosti“. Uvedme konkrétně jejich názory:

Manžel mi věřil, dal mi peníze na první objednávku. Bylo to dětské oblečení, prodávám přes internet. Zpočátku se samozřejmě zlobil, ale já jsem to dokázala. Nyní má k mé činnosti lepší vztah než dříve. (Žena, 1993, Ruska).

Myslela jsem si, že si otevřu malý podnik, abych nemusela synovi nic odpírat a měli jsme všeho dostatek. Chtěla jsem se zabývat politikou, ale přehodnotila jsem své ambice, protože si myslím, že se tato činnost pro ženy nehodí. Musím si najít nějaké „ženské“ zaměstnání. Chci se naučit šít a stát se designérkou a dělat své věci. (Žena, 1992, Kyrgyzka).

Hlavním zdrojem příjmů pro domácnosti ve skupině středního věku je také zaměstnání a vlastní podnikání. V této věkové kohortě deseti dotazovaných domácností jsou hlavním zdrojem příjmů pro dvě domácnosti činnosti spjaté s veřejným sektorem. Špatně placená pracovní místa ve veřejném sektoru domácnosti kombinují s dalšími zdroji příjmů. Díky této strategii je domácnost odolnější. I přes nízké mzdy přináší práce ve veřejném sektoru řadu sociálních benefitů (možnost umístit dítě do mateřské školy, získat poukaz na dovolenou, zúčastnit se konkurzu na získání bytu, záruka důchodového zabezpečení).

U domácností ve skupině nad 50 let je hlavním zdrojem příjmů důchod. Ze zkoumaných ruských domácností mají pouze dvě domácnosti kromě důchodu další příjem – jedná se o zaměstnání a rodinné podnikání. Pro ostatní je kromě důchodu zdrojem příjmů pomoc dětí. Ze zkoumaných kyrgyzských domácností téměř všechny domácnosti kombinují důchod a různé příležitostné práce v soukromém podnikání.

Vícegenerační domácnosti (od 3 generací a výše) obvykle shromažďují svůj rodinný rozpočet na jednom místě a podle potřeby jej rozdělují mezi členy domácnosti, čímž poskytují každému členovi sociální ochranu v případě problémů se zdrojem příjmu [Pruchno et al. 1997]. To lze v naší studii pozorovat u dotazovaných zástupců vícegeneračních domácností především u kyrgyzského etnika:

Jsem účetní a vydělávám slušné peníze. Na hlavním místě 25 000 somů (357 USD) a pak ještě vydělávám peníze navíc, stále pracuji jako účetní pro tři organizace a měsíčně dostávám 40 000 somů (571 USD). Sestra nepracuje, pobírá důchod 5 000 somů (71 USD), její manžel je na tom stejně. Dostáváme také 4 000 somů (57 USD) na podporu dítěte. Dávám všechny peníze své sestře, ona všechno rozděluje. (Žena, 1960, Kyrgyzka, rozšířená třígenerační domácnost).

U ruských domácností, i když jsou rozšířené vícegenerační, je situace naprosto odlišná. I když mají jednotliví členové různé příležitosti k výtěžku, rozpočty domácností zůstávají oddělené.

Můj manžel a já jsme založili vlastní podnikání, naše děti s námi spolupracují. Náš hlavní příjem je pouze z tohoto podnikání. Získané peníze zase investujeme do podnikání. Hodně stojí především opravy automobilů. Převpravujeme zboží do Ruska. (Žena, 1990, Ruska, rozšířená třígenerační domácnost).

Jednogeneační nebo dvougenerační domácnosti se zabývají několika činnostmi současně, aby zvýšily svůj příjem. Proto vykonávají jejich členové několik zaměstnání současně.

Manžel má kromě svého hlavního pracovního poměru i vedlejší – dělá projekty na zakázku. A tak získáváme peníze navíc. (Žena, 1998, Kyrgyzka).

Nehledě na to, že jsme vojenští důchodci, nesedíme doma a nežíjeme jen z penze. Když nastaly těžké časy a nedostávali jsme výplatu, pekla jsem dorty a dodávala je do bufetu. (Žena, 1972, Kyrgyzka).

Jsem zdravotní sestra. Nabízím služby až do domu, provádím různé zdravotní procedury, tak si přivydělávám. (Žena, 1970, Ruska).

V současných podmínkách v Kyrgyzstánu se pro dosažení přijatelné finanční situace pro domácnost zvýšila potřeba kombinovat formální (oficiální příjem) a neformální zdroje příjmů. Podle Mezinárodní organizace práce se „neformálním zaměstnáním“ obvykle rozumí úplné nebo částečné vyloučení z oblastí, které jsou regulovány pracovní právními předpisy, zdaněním a nárokem na sociální zabezpečení. V Kyrgyzstánu se podle státních statistik používá koncept neformální ekonomické činnosti, kterou legálně provádí jednotliví producenti nebo podniky ve vlastnictví jednotlivců nebo domácností. Jejich aktivity jsou založeny na neformálních vztazích mezi účastníky výroby a mohou (zcela nebo zčásti) vyrábět zboží nebo služby pro vlastní konečnou spotřebu. Neformální činnosti jsou často založeny na sekundárním zaměstnání a jsou často neprofesionální. V této souvislosti je ovšem třeba rozlišovat legální ekonomickou činnost podléhající zdanění (obdobu rodinného podnikání v ČR) a nedaněné příjmy mimo oficiální struktury (šedá ekonomika). O tom hovoří respondent:

Měl jsem neoficiální práci. Prodávali jsme evropská auta, a za to jsme si mohli koupit byt. Potom se auta přestala dovážet, tak jsem byl nějakou dobu bez práce. Nemám stálou práci. Potom jsme otevřeli textilní cech, a zase zavřeli. Mám známé na jihu Uzbekistánu. Žádají ode mne potřebné zboží, tak jim ho dodávám, především stavební materiál. Někdy si sami pro zboží přijedou, seznamují je s výrobou. Takovým způsobem si vydělávám. (Muž, 1975, Kyrgyz).

Neoficiální příjmy (společně s remitencemi – viz níže) mohou vysvětlit mnohdy propastné rozdíly mezi výší oficiálních příjmů a výdaji u mnoha domácností v Kyrgyzstánu.

Sociální vazby

Počátek analýzy sociálních vazeb položili ve svých pracích Harrison White [1965] a jeho žák Mark Granovetter [1973], který poukázal na roli vzájemných vztahů členů společnosti při fungování pracovního trhu.

Síť kontaktů a vazeb, které může jednotlivce (nebo domácnost) využít ke svému hmotnému či nehmotnému užítku prostřednictvím mezilidské interakce, lze považovat za specifický druh individuálního bohatství jednotlivce [Cejpová 2018]. Tyto sociální vazby mají i mnohem širší geografický záběr než jen domácnost a síť příbuzných ve stejné oblasti. Sociální vazby se uplatňují i v případě, kdy členové domácnosti žijí v různých městech nebo státech – pak dochází k zasílání peněz (remitence), která se může stát jedinou formou sociální ochrany dané domácnosti [Cox – Eser – Jimenez 1997]. Kyrgyzstán podle údajů

Světové banky dlouhodobě zaujímá první příčky ve světě v objemu peněz, které migranti posílají do vlasti – při přepočtu na HDP. V roce 2019 tvořily remitence téměř třetinu HDP země – v podobné situaci je i sousední Tádžikistán [Skupina Světové banky 2020].

Při porovnávání středoasijských domácností se západními je třeba zmínit existenci sociálních vazeb, které domácnosti využívají při budování svých strategií. Sociální vazby jsou pro kyrgyzské domácnosti vhodnou možností v boji s nezaměstnaností a snižují příjmové nerovnoměrnosti ve společnosti. Relativní porovnání příjmů a číselné vyjádření jejich diverzifikace umožňuje například Giniho index (při velikosti indexu 0 se jedná o příjmově naprosto rovnostářskou společnost). V případě Kyrgyzstánu dosahuje Giniho index 27,7, jedná se tedy o společnost s poměrně nízkou příjmovou nerovností (podobně jako v ČR, kde hodnota indexu dosahuje 24,9 – na druhé straně spektra států s velkou příjmovou nerovností je např. řada afrických států s indexem kolem 50, ale i USA s hodnotou 41) [Světová banka, Giniho index 2018].

Sociální vazby, v nichž jsou chování a vztahy založené na principu reciprocity, který předpokládá ve vztazích mezi lidmi vzájemnost (vztahy nestojí na přísných principech formální směny), jsou typické pro vztahy mezi kyrgyzskými domácnostmi. Pro reciproční směny nejsou předepsána jasná pravidla a povinnosti, často tyto směny nejsou založeny na využití peněžních prostředků. Čím blíže se k sobě lidé mají, s tím větší pravděpodobností budou vztahy postaveny na principu reciprocity. Pollak [1985: 581–605] uvádí, že reciprocity označuje transakci mezi dvěma stranami, kdy dochází k přenosu majetku a služeb. Účastníci směny mají symetrický sociální vztah, což znamená, že jsou navzájem rovnocennými směnnými partnery. Podle Karla Polanyiho [Polanyi 2012: 12] nevzniká reciproční chování samo o sobě, ale díky určitým strukturám, v domácnosti je to symetrický systém příbuzných skupin.

Ve srovnání s ruskými domácnostmi jsou sociální vazby využívány kyrgyzskou etnickou skupinou daleko více. Zde se projevuje vliv tradičního způsobu života (společnost založená na klanech a rodech), který má své kořeny v dávné minulosti. Finanční podpory nejvíce využívají rodiny zemědělsko-městských migrantů, kteří mají sociální vazby ve městě i na vesnici a aktivně se podporují. V některých případech jsou dané strategie postaveny na vzájemné podpoře, kdy městské domácnosti finančně pomáhají příbuzným, kteří jsou zaměstnáni v zemědělství, a naopak od nich získávají produkty z domácího hospodářství.

Příbuzní pracující v zemědělství vypomáhají potravinami. To je přirozené. Jezdíme na návštěvu k rodičům, ale o nic tam nežádám, přesto odjíždíme napakovaní. Základem jsou brambory, konzervované potraviny. Když jedeme k rodičům mého muže, situace je stejná. Jsou to také lidé z vesnice. Peníze od nich dostáváme zřídka. (Žena, 1986, Kyrgyzka).

Maso kupujeme málo, dostáváme ho od rodičů z Issyk-Kulu. Chovají dobytek. Zařiznou například berana a pílku nám dají, ta nám stačí na 3–4 měsíce. (Žena, 1986, Kyrgyzka).

Bydli u nás studenti. Synovci vyrostli a odjíždějí studovat do města. Jejich rodiče bydlí na vesnici, takže otázka, u koho budou bydlet, měla snadnou odpověď. Samozřejmě u nás. To je nepsané pravidlo. A to samé, jestli se jedná o blízké či přátele. Také u nás přespí. Vždy musím být v dobré náladě a vždy musí být připraveno teplé jídlo. (Žena, 1986, Kyrgyzka).

V ruských domácnostech taková semknutost nepanuje. Jejich vztahy mají často formální charakter:

U nás není taková semknutost s rodinami rodičů. Jsme semknuti více se svou rodinou a také uvnitř své rodiny řešíme problémy. Příbuzné o nic neprosíme a také jim nepomáháme. Oni od nás

také nic nepožadují. Přátelíme se, ale vřelé vztahy mezi námi nejsou. Všechno toto je standardní, chladné. (Muž, 1988, Rus).

Z výše uvedených výpovědí lze vyvodit, že je zaměstnanost v neformálním sektoru jedním z prvních kroků vedoucích k adaptaci domácností na tržní hospodářství. Uzákonění a včlenění mnohých stínových struktur do reálné ekonomiky umožnily zvyknout si na nový pracovní trh. Mladé domácnosti do 35 let obou etnických skupin stále častěji spoléhají na svoje síly a podnikají kroky k vytvoření vlastního byznysu, aniž by se spoléhaly na pomoc státu; často je to viditelné u ruských domácností středního věku, vytvářejí si profesionální návyky k vedlejšímu (neformálnímu) výdělku s cílem zvýšit rodinný rozpočet; využívání sociálních vazeb (jak peněžních transferů, tak i vzájemné směny) je pak typické pro kyrgyzské domácnosti. Ty je využívají jako vedlejšího zdroje příjmů a slouží k řešení těžkých situací.

Výdaje domácností

Jedním z důležitých indikátorů ekonomického stavu společnosti jako celku a domácností zvláště jsou výdaje obyvatelstva, které ukazují na finanční možnosti členů domácnosti při nabývání zboží, trávení volného času, uspokojování potřeb v oblasti vzdělávání, zdravotnictví a dalších sférách společenského života. Rodinné výdaje se dělí na spotřební (nákup zboží a platba za služby), na daně a další povinné platby, na akumulaci peněz a úspory.

Podle údajů Národního statistického výboru Kyrgyzské republiky [Nacional'nyj statističeskij komitet. Raskhody domochozajstv 2005–2018] tvořily výdaje v roce 2018 na jednoho člověka 3 874 somů (55 USD) měsíčně. V roce 2018 činil podíl spotřebních výdajů z celkového množství výdajů obyvatel 84,4 % a podíl výdajů na daně 8,6 %. Nejvyšší část výdajů městského obyvatelstva tvoří spotřební výdaje, z nich pak nejvyšší částka připadá na potraviny a menší jde na jiné nákupy. Struktura výdajů městských domácností je uvedena níže.

Tabulka 2. Struktura výdajů městských domácností v letech 2005–2019

	Výdajů městských domácností, %														
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Potraviny	53,2	49,4	48,1	51,4	50,3	46,0	48,2	48,7	47,9	45,6	45,0	44,3	43,0	42,3	48
Nepotravinářské zboží	20,5	22,1	25,6	24,5	18,9	22,2	20,9	15,5	15,8	20,7	20,9	19,3	21,8	21,5	28
Placené služby	19	19,2	17,0	16,2	19,7	20,5	19,2	23,4	24,5	20,9	21,5	22,0	23,2	22,7	23
Daně, poplatky, platby	3,9	5,4	5,4	5,3	5,7	8,0	7,6	9,5	9,0	8,5	8,7	8,4	9,0	10,2	10
Další peněžní															
výdaje	3,4	3,9	3,9	2,7	5,4	3,3	4,2	2,8	2,7	4,3	3,9	6,0	3,1	3,3	8
Celkem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: vlastní zpracování ze Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 2005–2018.

Je zřejmé, že spotřební výdaje městských domácností za uvedenou dobu zaznamenaly růst a pohybují se v rozmezí 92,6–85,4 % všech peněžních výdajů domácností. Při tom velká část výdajů připadá na potraviny 43–53,2 %, na ostatní zboží zhruba 15,5–21,8 %; menší podíl, v průměru 19 % jde na placené služby.

Danou statistiku týkající se spotřebních výdajů a zejména potravin potvrzují slova téměř všech ruských a kyrgyzských respondentů, kteří byli dotázáni, za co utratí nejvíce peněz:

Nejvíc stojí potraviny, a nejvíce utrácíme za maso. Potom za oblečení. V září vydáváme 20 000 somů (285 USD), někdy i více, za oblečení pro dvě děti. Je to jenom minimální částka. Potom ještě v polovině října kupujeme teplé oblečení na zimu. (Muž, 1975, Kyrgyz).

Na počátku našeho společného života jsme měli jen dva druhy výdajů: za potraviny a materiální pomoc rodičům. (Žena, 1986, Ruska).

Za potraviny. Jsou to každodenní nemalé výdaje. A jestliže se snažíme šetřit, tak v konečném výsledku to není vidět. Jestli ušetříme na potravinách, tak se peníze vloží do použití taxi. Na třetím místě jsou výdaje za oblečení. (Muž, 1976, Rus).

Za potraviny a také za děti. Oblékáme dvě děti. Bavit se nechodíme. Práce je dům, dům je práce. Nikam nechodíme. A když tak, tak jenom na svatbu. (Žena, 1958, Kyrgyzka).

V souvislosti s odpovědí předchozí respondentky je třeba poukázat ještě na jednu oblast výdajů, která je pro kyrgyzské domácnosti typická. Jedná se o pořádání svateb a organizaci pohřbů. Svateb se účastní 100–250 pozvaných hostů. Mezi nimi je početné příbuzenstvo, kolegové, přátelé a spolužáci. Tyto výdaje jsou skutečně velmi vysoké. Každý z pozvaných musí (povinně) přinést v obálce 2000–10 000 somů, tj. 30–150 USD. Je to tzv. vzájemný systém peněžních obálek určených pro *toj* (oslava u turkických národů). Kyrgyzská *košumča* je finanční výpomoc pro organizátory oslav. Žena, v jejíž rodině probíhá oslava nebo rozloučení se zemřelým, si zapisuje, od koho a jak velkou částku obdržela, aby v případě reciproční události rodina věděla, jakou částkou se revanšovat. Říká se tomu „žazyp kojдум“ (z kyrg. „zapsala“).

Za pohřby a oslavy jsou výdaje stejné. Velmi vysoké výdaje jdou na svatbu dětí. (Muž, 1975, Kyrgyz).

Když se ženil můj syn, dostala jsem od bratra 80 000 somů (1200 USD). Další peníze přinesl ještě na svatbu. Jestli někdo někomu umře, tak se hned skládáme – až 10 000 somů (150 USD). Za část peněz se koupí kůň. Ostatní peníze – 2000 somů (30 USD) – jsou potřebné na hostinu. (Žena, 1953, Kyrgyzka).

Naše rodina má devět dětí. A jestli připočteme blízké příbuzné s jejich rodinami, tak se blížíme k číslu 50. A k tomu máme ještě známé, přátele, spolužáky, to je dalších 50 lidí. Dostala jsem 5000 somů (70 USD) a stejnou sumu musím oplatit. Mezi nejbližšími a dobrými přáteli se počítá s částkou 100 USD. (Žena, 1953, Kyrgyzka).

Kyrgyzští respondenti poukazují na vliv tradic. Pro ně je velmi důležité důstojně se rozloučit se svým příbuzným, aby ho jiní příbuzní nepomluvili. V tomto případě respondenti často používali slova „co řeknou lidé“, „jak se sluší“, „je to hrdost“.

Na pohřby vybíráme, příbuzní dají na nákup koně či krávy. Jestli je to dobře nebo špatně, nevím, ale je to náš zvyk. A to se nehodnotí. Je třeba vybírat. Jak mohu říct, že nemám peníze? Příbuzné mám, oni dají. (Žena, 1953, Kyrgyzka).

Jestli je rodina zabezpečená, musí porazit 4–5 krav nebo koní. Jestliže má rodina průměrný plat, tak porazí jednu krávu, nebo jednoho koně. Povinností je zabít jednoho až dva berany. Dnes stojí

jeden kůň 75 000 somů (1000 USD). Je nutné zabíjet, hostina se musí uspořádat, jak se sluší a patří. (Žena, 1954, Kyrgyzka).

„Namys“ znamená hrdost. Copak nemohu nakrmit 200 lidí? Otce jsme pohřbili – vše platila sestra, za matku jsem už platil já. Přicházejí lidé, kteří také dají. Je třeba si pamatovat, kdo a kolik dal. Větší sumy dávají tak 3–4 lidé, může to být jak 1000 USD, tak i 500 USD. (Muž, 1973, Kyrgyz).

Pokud tedy mluvíme o výdajích domácností, pak jejich nejvyšší část připadá na potraviny, a to jak v ruských, tak i kyrgyzských domácnostech všech generací. Další větší položku tvoří pro kyrgyzské domácnosti výdaje na nejrůznější události – svatby, jubilea, pohřby atd. Tato položka je u ruských domácností významně nižší. Třetí položkou pro obě domácnosti jsou výdaje na potřeby dětí, na oblečení, komunální služby a daně.

Úvěry

Rozdíl ve spotřebním chování domácností existují jak na úrovni etnické, tak i věkové. Mezi dotazovanými mladými domácnostmi do 35 let si brala hypoteční úvěr jen jedna ruská rodina. Ta argumentovala tím, že si neměla od koho půjčit peníze na byt a jedinou možností byl úvěr.

Po čtyřech letech manželství jsme se rozhodli pro hypotéku. Potom jsme ji dva roky spláceli. A splatili. Když jsme řešili otázku bydlení, jedinou možností bylo vzít si úvěr, protože jsme nemohli nikoho požádat. Nedovolila nám to čest. (Žena, 1986, Ruska).

Také ve věkové skupině 35–50 let chce požádat o hypotéku jen jedna ruská rodina. Zatím však čeká na přijatelnější podmínky ze strany banky.

Ano, plánujeme bankovní úvěr, protože jinak se nám nepodaří získat byt. Jen s hypotékou. Protože jestli si od někoho půjčíme velkou částku peněz, budeme muset platit měsíčně velké úroky. V porovnání s bankou nepovažujeme tento způsob zadlužení za výhodný. Navíc je tady naděje, že si budeme moci vzít státní hypotéku, kde je úrok nižší než 10 %, někdy je dokonce nižší než 8 %. Je pravda, že musíme čekat, protože 10 % není ve srovnání s 21 %, které je třeba nyní zaplatit bankám, vůbec špatné. (Muž, 1976, Rus).

Mnozí ruští respondenti upozorňují na nedůvěru k ekonomickým institucím, na vysoké úroky a na nejistotu v zemi.

Ne, snažím se bankovní úvěry nebrat. Moji zákazníci mi říkají, vezmi si úvěr, máš známé makléře, založ si velký podnik, ale to nechci. Obávám se „vyšší moci“ a revolucí. Postavím velký podnik a potom bum a je tu zásah vyšší moci a co s tím budu dělat? Je důležité, aby nebyla válka, ostatní se dá zvládnout. (Muž, 1983, Rus).

Ne, mám k tomu skeptický vztah. Mám známou, vzala si hypotéku na byt a teď toho lituje. Zatím to zvládá. Říká, že si mohla sama ušetřit, „utáhnout opasek“ a částku, kterou teď odvádí bance, sama lépe propočítat. Tuto částku si mohla každý měsíc dát stranou. (Žena, 1986, Ruska).

Respondenti také zmiňují negativní zkušenost s podnikatelskými úvěry.

Vzal jsem si úvěr a začaly problémy. Člověk si myslí, že si nyní něco pořídí a práce půjde lépe od ruky. Ale opak je pravdou – splácí jen úroky a nic nedostává. Mnohému jsem se naučil. Nyní, když si budu brát úvěr, tak jen na promyšlenou věc. Lepší je všechno si vybudovat vlastními silami a za svoje a problémy nenastanou. (Muž, 1988, Rus).

Na rozhodnutí, zda si vzít, či nevtít úvěr, má často vliv i propojení s církví nebo náboženskou společností. Podle Borise Podgorného [*Podgorny 2004: 108–118*] ovlivňuje náboženství finanční gramotnost člověka. Je to historicky dané a v dnešní době velmi důležité. Pravoslavná církev kritizuje spekulativní činnost, protože jí chybí etické zdůvodnění. Islámská tradice představuje islámské finance jako formu finančního trhu, který je založen na dodržování zákazu při vybírání úroků ze strany investorů. Islám zakazuje svým stoupencům spekulace na burze i půjčování peněz na úvěr, který by sloužil ke splacení úroků. Například ti, co se pětkrát denně modlí Namaz (dodržování této modlitby bývá považováno za hranici mezi skutečnou vírou a formalismem), jsou kategoricky proti úvěrům. Týká se to hlavně mladých kyrgyzských rodin do 35 let.

Úvěry ne. Můj manžel je nepodporuje, protože se pětkrát denně modlí Namaz. Náboženství říká, že úvěry se brát nemají. Sama se Namaz nemodlím, takže přesně nevím. Jak jsem od manželky pochopila, je úvěr špatná věc. Nějak se člověk musí postarat sám. Manžel je ekonom a všechno propočítává. Proč platit zbytečně peníze? Jak z ekonomického hlediska, tak životního. (Žena, 1986, Kyrgyzka).

V poslední době roste v Kyrgyzstánu popularita islámského bankovníctví (které odpovídá principům šariátu), a to bez ohledu na negativní vztah k úvěrům. V roce 2016 byly do zákonů zaneseny pozměňovací návrhy, které stanovily dodržování norem šariátu. Fakticky ovšem striktní požadavky šariátového práva v Kyrgyzstánu oficiálně ani neoficiálně dodržovány nejsou. I v případě islámského bankovníctví, které navenek funguje bez úroků, dochází k jejich reálnému placení, jen mají jiné označení (např. společníkův podíl na zisku).

Kyrgyzské domácnosti ve věkové kategorii 35–50 let si poměrně často berou spotřební úvěr na auto, domácí techniku, telefony.

Lednička, pračka, auto. Do 5000 USD. Více nemůžeme, nemáme jistotu, že částku rychle splatíme. Auto jsme si vzali na úvěr na 3 roky, nyní ho splácíme. Někdy dostaneme prémii, kterými hned umožňujeme úvěr. Jakmile splatíme jeden úvěr, bereme si další. Na pračku, dětem na počítač, na ledničku. Potom dceři na telefon. Tady šlo o malou částku. Určitou částku jsem zaplatil hned ze svého, na ostatní jsem si vzal úvěr. (Muž, 1963, Kyrgyz).

Šetřit nemá cenu. Vnučkám vždycky něco musím koupit. Jestli je to něco konkrétního, tak je lepší vzít si úvěr. Je to po dlouhé době první úvěr, který jsme si s manželem vzali. Nedávno jsme dali mladšímu bratrovi mého muže starý počítač, protože ho jeho děti nutně potřebovaly. A náš syn potřebuje něco většího, lepšího. O to víc, že ve dvoupokojovém bytu není dostatek místa pro stacionární počítač, a proto je lepší koupit notebook. Myslím si, že je to normální. (Žena, 1972, Kyrgyzka).

Ruské domácnosti stejné věkové skupiny jsou kategoricky proti bankovním úvěrům. Raději se zadluží u kamarádů nebo u známých.

Z úvěrů máme strach. Nikdy jsme si úvěr nevtali, raději si půjčíte. Máme přátele, kteří nám mohou půjčit určitou částku. A my ji v tichosti vrátíme. Ze zásady si úvěr nebereme. (Žena, 1977, Ruska).

Ne, bankovní úvěr si neberu. Ze zásady. Je lepší si půjčit na dluh. Když byli rodiče, půjčili jsme si od nich. Člověk si půjčí, pak v tichosti vrátí (Žena, 1970, Ruska).

Podle údajů kyrgyzského informačního bankovního serveru *bankir.kg* byla průměrná výše úrokové sazby v národní měně před rokem 2018 15–45 % ročně, v cizí měně 12–36 %.

Úrokové sazby za pořízení úvěru na rozvoj podnikání tvořily v národní měně průměrně 8–36 % ročně, v cizí měně 11–33 %. Nehledě na snížení sazeb o 0,73 % v roce 2018 zůstávají průměrné sazby za úvěr v národní měně stále značně vysoké – 19,81 %. Došlo i ke snížení sazeb u půjček v cizí měně – z 10,48 na 9,72 %.

Dle údajů Světové banky (2018) od začátku roku 2017 byly vydány úvěry za 541,2 miliard somů v národní měně a 25,1 miliard somů v cizí měně. Při počtu obyvatel Kyrgyzstánu v roce 2017, který dosahoval 6,198 mil osob, vychází výše poskytnutých úvěrů na osobu 91 368 somů (1305 USD) za jeden rok. Jedná se o částku velmi vysokou (mírně přesahuje 100 % HDP na jednoho obyvatele v daném roce), a navíc nezohledňuje skrytou zadluženost domácností, kterou popisují respondenti – půjčky v okruhu známých a příbuzných.

Dotazovaní respondenti, ti, kteří měli zkušenosti s půjčkami, si raději brali půjčky na spotřební zboží (domácí spotřebiče, telefony, počítače) v národní měně (v somech). Vysvětlovali to nízkými úrokovými sazbami a schopností splácet půjčku v krátké době. S půjčkou v rezervní měně, obvykle v amerických dolarech, měla jedna z respondentů špatné zkušenosti.

Chtěla jsem zorganizovat vlastní mikroúvěrovou společnost, podařilo se mi získat půjčku od Národní banky. Pomohla mi s tím kamarádka, která tam pracovala. Půjčila jsem si 27 000 USD. Požádala jsem na měsíc nebo dva, ale nemohla jsem splatit včas. Kvůli tomu jsem dala svůj byt do zástavy (Žena, 1958, Kyrgyzka).

Je zřejmé, že vztah k úvěrům je u ruských domácností žijících ve městech jiný než u kyrgyzských. Ruské domácnosti střední věkové skupiny vnímají hypotéku jako závislost. Raději si našetří, vydělají, vypůjčí, než aby si vzaly úvěr. Vztah k úvěru ovlivňují různé sociálně kulturní kontexty, jakými jsou např. vztah k náboženství, závislost na názorech příbuzných. Ruské domácnosti jsou zcela nezávislé na názorech příbuzných, zatímco kyrgyzské jsou v otázce přijetí nejrůznějších rozhodnutí včetně úvěru více orientovány na svůj sociální kapitál. U domácností střední věkové skupiny obou etnických skupin přesto dochází k velmi podobnému odmítání bankovních úvěrů.

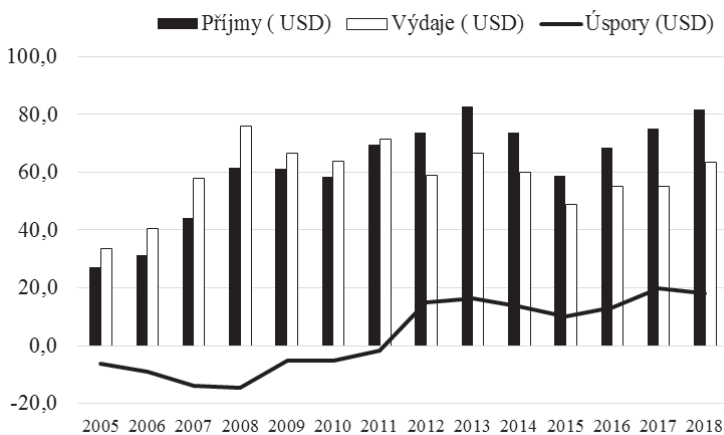
Úspory

Úspory jsou chápány jako „libovolné používání peněžních prostředků s cílem zabezpečit budoucí spotřebu či příjem“ [Radaev 1997]. Téměř všichni respondenti v průběhu rozhovoru poukazovali na dva problémy úspor, a to na existující nejistotu vnějších podmínek – nedůvěru k bankám a úvěrovým organizacím, a na nedostatek možností odkládat peníze za účelem tvorby úspor. Níže je uveden Graf 1, ze kterého je patrné, že městské obyvatelstvo jako celek prakticky nemělo možnost až do roku 2011 vytvářet úspory.

I dnes je obtížné jak pro ruské, tak i kyrgyzské rodiny vytvářet úspory kvůli velkým výdajům na potřeby dětí.

Ne, nespoříme. Hned vkládáme peníze do dětí. Máme pozemek u jezera Issyk-Kul, na kterém pracuje starší syn. Na části pěstujeme brambory. Když má člověk peníze, je třeba žít a nehromadit je ani pro strýčka Příhodu. (Žena, 1972, Kyrgyzka).

Spoříme, ale málo, protože se dcera zabývá gymnastikou. Všechno je velmi drahé. A vůbec, všechny „přebytečné peníze“ jdou na dítě. Úspory bychom mohli mít, kdybychom šetřili, ale už si to

Graf 1. Úspory městských domácností na základě příjmů a výdajů

nepřejeme. Dům už nechci, mám všechno. Dříve jsem mohla začít stavět atd. Dneska děti dorůstají, už není třeba, budeme žít pro sebe. (Žena, 1977, Ruska).

Mladé ruské domácnosti do 35 let se snaží „volné peníze“ vkládat do rozšíření podniku:

Ne, nešetřím. Každý příjem hned utratím. Movitý i nemovitý majetek je také jakýsi způsob šetření. Auto mohu použít v práci, druhé koupené auto se může rychle prodat. Je nevýhodné shromážďovat peníze, jen aby volně ležely. Peníze se musí točit, ať už si koupím nějaký přístroj, materiál, nebo něco jiného. (Muž, 1988, Rus).

Mít tak našetřené peníze, dali bychom je do rozvoje podniku. Manžel má autoservis pouze s jedním boxem. Bylo by dobré autoservis rozšířit na dva či tři boxy. Zákazníky máme, ale místa je málo, abychom jim mohli všem vyhovět. Je třeba rozšiřovat. I já bych chtěla, aby moji zákazníci objednávali zboží nejen přes internet, jak je tomu dnes, ale aby měli možnost přijít do skutečného obchodu. Lidé si prohlížejí zboží, objednávají a já dodávám. Ale pro mnohé je to nepohodlné, chtějí si zboží vyzkoušet, prohlédnout na místě. Proto nevelký obchod bude pro mne i pro zákazníky to nejlepší. (Žena, 1993, Ruska).

Ruské domácnosti ve věkové skupině 35–50 let šetří na nejrůznější věci.

Měla jsem možnost dávat peníze stranou, dokážu sama sebe kontrolovat. Zbytečné nákupy nedělám. Našetřila jsem 7000 somů, koupila jsem 100 USD a odložila je jako úspory. Takovým způsobem jsme s manželem našetřili dceři na svatbu. Svatba byla menší, ne příliš drahá. Na velké nákupy šetřím tři, čtyři výplaty a potom koupím, co potřebuji. (Žena, 1970, Ruska).

I vedlejší příjem se může stát zdrojem úspor.

Je to těžké, ale daří se. Manželka má vedlejší příjem, je trenérkou. A právě to nás přivedlo k šetření. Za tréninky dostávala peníze, a pokud jsme je neutratili, dali jsme je do banky. I já už dnes ze své výplaty mohu dát něco stranou. (Muž, 1976, Rus).

V důsledku nestabilního hospodářského vývoje je v Kyrgyzstánu nedostatečně vyvinut finanční trh. V souvislosti s tím mohou obyvatelé spořit formou bankovních vkladů,

cenných papírů či v hotovosti. Nejrozšířenějším typem úspor jsou vklady v bankách. To potvrzují i slova respondentů starších 60 let.

Šetříme dětem. Stát nám každý měsíc vyplácí 2000 somů (29 USD) a tyto peníze šetříme. My Kyrgyzové vydáváme každý měsíc mnoho peněz na svatby, jubilea, pohřby. Úspory pro děti máme v bance. (Žena, 1958, Kyrgyzka).

Důchod mám 4000 somů (58 USD). Peníze mám na depozitním účtu, úroky naskakují. Trochu pomáhám vnukovi. (Žena, 1955, Ruska).

Velmi často respondenti uváděli, že je možné šetřit peníze i získáním nemovitostí. Některé kyrgyzské domácnosti žijí ve velmi špatných bytových podmínkách, kdy na malé ploše žije i několik generací, a to proto, aby si mladá rodina mohla našetřit peníze a za ně koupit vlastní byt.

Se snachou jsem žila 10 let, všechno jsem dělala sama. Živili jsme mladou rodinu, oni své peníze dávali stranou, aby si mohli koupit byt. Úvěr si nevzali, rozhodli se koupit byt v rozestavěném domě. První splátka byla 20 000 USD. Každý měsíc spláceli a za 4 roky splatili. Nyní syn žije se svou rodinou ve dvoupokojovém bytě za 46 000 USD. Získat byt jiným způsobem by bylo dražší. Museli by si vzít hypotéku. (Žena, 1953, Kyrgyzka).

Šetřit pro mě osobně znamená vkládat peníze do nemovitostí. Je to pro mě důležité. Máme děti. (Žena, 1986, Ruska).

Ano, daří se. Nedáváme si cíl, na co konkrétně budeme šetřit. Byt máme a víc nepotřebujeme. Stejně jsme jen dva. Manžel má auto, já mám auto. Základní finanční potřeby máme pokryty. Daří se nám trochu něco ušetřit, ale cíl, na co prostředky využít, nemáme. Uvidíme. Děti nemáme a asi mít nebudeme. Existují možnosti „pasivního příjmu“. Šetřit budeme asi tak do 50 let, pak si koupíme několik bytů a budeme je pronajímat. Za tyto peníze potom budeme žít. (Žena, 1986, Ruska).

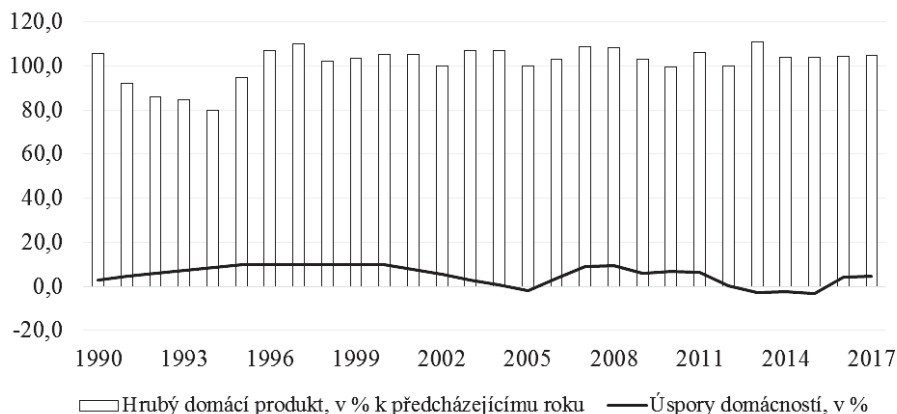
Výpovědi respondentů potvrzují i slova V. Gorelika, který uvádí, že jakékoliv úspory domácností se využívají buď jako investice, nebo jako rezervy [2011: 10]. Úspory dělí na:

- Cílové nekomerční úspory využívané domácnostmi na konkrétní potřeby vedoucí ke zvýšení životní úrovně (získání vzdělání, zlepšení bytových podmínek aj.)
- Kapitálové úspory – investice vedoucí ke zvýšení příjmů v budoucnosti
- Rezervní úspory – finanční rezervy vytvářené s cílem zabránit vzniku rizik a pokrýt nejrůznější škody.

Podle statistiky se výše úspor od rozpadu SSSR do současnosti měnila poměrně často. Část úspor v hrubém lze charakterizovat jako nestálou a poměrně nízkou, v některých letech dokonce dosahovala záporných hodnot, jako např. v roce 2015, kdy činila – 2,1 %, v roce 2008 pak jen 1,2 % HDP. (Viz Graf 4.)

Úspory hrají dvojí roli v procesu obnovy země. Z jedné strany vyvolávají nedostatečnou spotřebu a potlačují růst nabídky, tj. rozšíření výroby. Z druhé strany, jestliže jsou mobilizovány finančně úvěrovým systémem a nacházejí využití v reálném sektoru ekonomiky kvůli zvětšení fondu úspor a rozšíření výroby, pak napomáhají ekonomickému růstu a zvýšení DPH. Badatelé definují přímou závislost mezi tempem růstu DPH [Batrakova 2006].

Spoření ruských a kyrgyzských domácností má velmi nestabilní charakter. Úspory mají „zbytkový“ charakter, tzn. všechno, co není použito na spotřebu a další výdaje, se dává stranou. Mladé ruské domácnosti se snaží vložit tzv. „volné peníze“ do vlastního byznysu (rozšířit výrobu či prodávat rozmanitější zboží). Mladé rodiny obou národností se také snaží uspořít peníze na koupi nemovitosti a pronajímat ji, což může být později

Graf 4. Dynamika ekonomického růstu a úspor domácností za období 1990–2017.

zárukou pasivního vedlejšího příjmu. Střední generace ve věkové skupině 35–50 let prakticky nespoří (některé ruské domácnosti mají minimální úspory), což vysvětlují velkými výdaji na potřeby dětí, na jejich vzdělání apod. Pokud se povede ušetřit aspoň malou sumu peněz, tato částka je pak většinou v amerických dolarech.

Kyrgyzské domácnosti chybějící či minimální úspory vysvětlují tím, že mají stále výdaje spojené s pořádáním různých akcí. Lidé starší 60 let spoří, využívají bankovní depozita nehledě na negativní zkušenosti z doby „šokové terapie“ a hyperinflace (1990–1992), kdy došlo ke znehodnocení vkladů občanů SSSR. Avšak nehledě na nedůvěru k bankovním institucím, úspory na depozitních účtech přesto existují.

Závěr

Provedený výzkum kyrgyzských a ruských domácností umožňuje určit tři hlavní fáze životních strategií domácností střední třídy v Kyrgyzstánu:

1. Sovětské období, kdy docházelo k orientaci na stát, který zajišťoval základní potřeby jednotlivců a domácnosti, poskytování sociálních potřeb bylo státem garantováno. Tuto strategii je možné označit jako „minimalizace úsilí“ (při zajišťování základních potřeb).
2. Rozpad SSSR a 90. léta 20. století jsou charakterizována změnou v orientaci na soběstačnost v péči o sebe a o svou domácnost. Nastupuje strategie využití „sociálních vazeb“ společně se strategií přežití za pomoci venkova nebo pomocí vlastního hospodářství ve městě.
3. Rozvoj podnikání a zároveň neformální (neoficiální) práce. Práce se stala hlavním prostředkem k přežití. Důraz už ale není kladen na dosahování pracovních výsledků, hlavní je výdělek.

Po získání nezávislosti si musely kyrgyzské a ruské domácnosti v Kyrgyzstánu najít zcela nová pravidla přežití, a to v podmínkách tržní ekonomiky. Zaměstnanost v neformálním sektoru se stala jedním z prvních kroků adaptace domácností na tržní hospodářství, uzákonění a včlenění mnohých stínových struktur do reálné ekonomiky umožnily

přivyknout si na nový pracovní trh. Mladé rodiny do 35 let obou etnických skupin spoléhají více na vlastní síly, podnikají kroky k vytvoření vlastního byznysu a nespolehají na pomoc od státu. Pro efektivní adaptaci na nové typy zaměstnanosti, zvláště u rodin středního věku (35–50 let), jsou využívány profesní návyky z hlavního pracovního poměru. Pro tuto věkovou skupinu je také charakteristická neformální zaměstnanost probíhající současně na několika pracovních místech sloužících jako zdroj vedlejšího (neformálního) příjmu pro zvýšení domácího rozpočtu. Nezaměstnanost, korupce, málo placená práce – to jsou problémy, se kterými se musí domácnosti potýkat při hledání pracovního místa.

Ve výběru respondentů ze „střední vrstvy“ nefigurovala žádná domácnost, která by dostávala finanční pomoc ze zahraničí. Je však nutno podotknout, že na penězích ze zahraničí je zcela nebo z velké části závislá řada rodin v Kyrgyzstánu, o čemž svědčí údaje Světové banky. Podle statistik zahraniční pracovní migrace se jedná především o málo kvalifikované pracovníky zejména z oblasti jižního Kyrgyzstánu.

Existence sociálních vazeb založených na principu vzájemné směny je typická pro kyrgyzské domácnosti a v ruských domácnostech se téměř vůbec neuplatňuje.

Potravinu tvoří v ruských a kyrgyzských domácnostech všech věkových skupin podstatnou část výdajů. Výdaje na nejrůznější akce, jakými jsou svatby, pohřby a jubilea, jsou druhou významnou položkou výdajů, ale pouze u kyrgyzských rodin. U obou skupin domácností je jednou z priorit vklad do dětí, hlavně do jejich vzdělání.

Vztah k úvěrům je ovlivňován nejrůznějšími faktory. Jedním z faktorů je u mladých kyrgyzských rodin do 35 let vliv náboženství (zákony šariátu nedovolují vzít si úvěr), domácnosti středního věku (35–50 let) nejsou pod tak silným náboženským vlivem ve vztahu k úvěru a berou si ho poměrně často, nejvíce na různé spotřební zboží. Především v poslední době jsou upřednostňovány spotřebitelské půjčky v národní měně. Většina dotázaných ruských domácností středního věku (35–50 let) má záporný vztah k úvěrům v souvislosti s nedůvěrou k bankám a úvěrovým organizacím, a to na základě vlastní negativní zkušenosti. Mladé ruské rodiny si i přes možná rizika úvěry berou – na velké nákupy, ale především na nákup nemovitostí. Ruské domácnosti při rozhodování o vzetí úvěru více spoléhají na sebe, zatímco kyrgyzské rodiny více dají na názor početného příbuzenstva.

U ruských domácností častěji spoří zvláště střední a starší generace (35–50 let a starší), a tyto jejich úspory jsou často v amerických dolarech.

Mladé domácnosti (zvláště podnikatelé) se snaží „volné peníze“ vložit do byznysu, nebo do nemovitostí. Kyrgyzské domácnosti převážně středního věku spoří s obtížemi, protože vydávají velké částky na řadu oslav a (podobně jako ruské domácnosti) na potřeby dětí.

Tato studie byla podpořena z projektu Evropského fondu pro regionální rozvoj „Sino-fonní příhraničí – Interakce na okraji“ CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000791.

Literatura

- Alieva, Innobat [2008]. *Analiz sberegatel'nogo povedeniya naseleniya Kyrgyzstana* 8(6):10–12.
- Batrakova, Anna [2006]. *Sberzheniya domashnih hozyajstv: sushchnost', gruppirovki i ih rol' v sovremennoj ekonomike*. No. 11. Den'gi i kredit. Moskva.
- Cejpová, Irena [2018] Region a regionální identita ve vztahu k regionálnímu rozvoji. *Kulturní studia*, 11.2: 74–84.

- Cox, Donald – Eser, Zekeriya – Jimenez Emmanuel [1997]. *Family Safety Nets During Economic Transition: A Study of Inter-household Transfers in Russia 1997*. In *Poverty in Russia: Public Policy and Private Responses*, J. Klugman, ed. Washington, DC: The World Bank.
- Dittrich, Eckhard – Schrader, Heiko [2016]. *When Salary is not enough*. Lit-Publisher open-access publication Münster.
- Fynčina, Khicheza [2012]. *Household Savings as a Source of Investment in the Reproductive Process of Kyrgyz Republic*. International Conference on Eurasian Economies. Session 3E: 533–538.
- Flynn, Moya – Kosmarskaya, Natalya [2012]. Exploring “North” and “South” in post-Soviet Bishkek: discourses and perceptions of rural-urban migration. *Nationalities Papers* 40(3):453–471.
- Gershuny, Jonathan [1978]. *After Industrial Society: The Emerging Self-Service Economy*. London: Macmillan.
- Gorelik, V. N. [2011]. *Finansy i kredit*. Moscow: Infra-M.
- Granovetter, Mark [1983]. The strength of weak ties: A network theory revisited. *Sociological theory* 1(1): 201–202.
- Heller (Geller), Mikhail [1988]. *Cogs in the Wheel: The Formation of Soviet Man*. Alfred A. Knopf.
- Hofstede, Geert – Hofstede, Gert Jan [2005]. *Culture's Consequences. Software of the Mind*. London: McGraw Hill.
- King, Russell – Vullnetari, Julie [2004]. *Migration and development in Albania, Country Background Paper*. Brighton: University of Sussex.
- Kokaisl, Petr – Žorobekov, Temir – Subanov, Tursun [2020] Ujgury v Kyrgyzstaně – dve raznye časti odnogo naroda? The Uyghurs in Kyrgyzstan – two different parts of one nation? *Kulturní studia* 13, 1.
- Kokaisl, Petr [2018] Koreans in Central Asia—a different Korean nation. *Asian Ethnicity* 19(4), pp. 428–452.
- Landmann, Andreas – Helke Seitz – Susan Steiner [2018]. Patrilocal Residence and Female Labor Supply: Evidence from Kyrgyzstan. *Demography* 55 (6): 2181–2203.
- Maxyutova, Ajnura [2019]. Labor Market and Demographic Processes in Kazakhstan and Kyrgyzstan. *Sociosfera* (3):29–33.
- Morris, Lydia [1997]. *Economic Change and Domestic Life. The Changing Shape of Work*. London: Macmillan.
- National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic [2005-2018]. *The Standard of Living in the Kyrgyz Republic*. Dostupné z: <http://www.stat.kg/en/statistics/uroven-zhizni-naseleniya/> [retrieved 2020-02-25].
- Pahl, Ray [1980]. Employment, Work and the Domestic Division of Labour. *International Journal of Urban and Regional Research* 4(1):1–20.
- Podgorny, Boris [2004]. Economic behavior and the influence of religious traditions. *Bankovskoe delo v Moskve*. (1): 108–118.
- Polanyi, Karl [2002]. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon Press.
- Pruchno, Rachel A. – Burant, Christopher J. – Peters, Norah D. [1997]. Coping strategies of people living in multigenerational households: Effects on well-being. *Psychology and Aging*, 12(1), 115–124.
- Radaev, Vadim [1997]. *O sberezheniyah i motivah sberezhenij naseleniya Rossii. Doklad dlya obsuzhdeniya na Uchenom sovete kafedry ekonomicheskoy sociologii i ekonomiki truda*. Institut ekonomiki.
- Reeves, Madeleine [2012]. Black work, green money: remittances, ritual, and domestic economies in southern Kyrgyzstan. *Slavic Review* 71(1): 108–134.
- Smith, Adam [2000]. *Employment restructuring and household survival in post-communist transition: rethinking economic practices in Eastern Europe*. *Environment and Planning A*. 32 (10): 1759–1780.
- The World Bank Group [2020]. *Data release: Remittances to low- and middle-income countries on track to reach \$551 billion in 2019 and \$597 billion by 2021*. Dostupné z: <https://blogs.worldbank.org/peoplemove/data-release-remittances-low-and-middle-income-countries-track-reach-551-billion-2019>.
- World Bank, Gini index [2018]. *Gini index (World Bank estimate)*. Dostupné z: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>.
- Yalcin, Serkan – Husnu, Kapu [2008]. Entrepreneurial dimensions in transitional economies: A review of relevant literature and the case of Kyrgyzstan. *Journal of Developmental Entrepreneurship* 13 (02):185–204.

Svetlana Loktionova je doktorandkou na Katedře psychologie Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity v Praze. Mezi její výzkumné zájmy patří postsocialistická transformace, socioekonomická historie ve Střední Asii a zejména v Kyrgyzstánu, domácnosti v Kyrgyzstánu, přístupy k udržitelné domácí ekonomice.

Drahlava Kšandová pracuje jako odborná asistentka na Katedře jazyků České zemědělské univerzity v Praze. Vyučuje ruštinu, němčinu a češtinu pro zahraniční studenty. Její publikace v odborných časopisech jsou zaměřeny na lexikologii ruštiny.

Tereza Hejzlarová, etnoložka zabývající se kulturou turkických etnik Střední Asie a jihozápadní Sibiře. V současnosti působí jako vědecko-výzkumná pracovnice na Katedře asijských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc.